

Dinara kao ekohistorijski problem – ranonovovjekovni kartografski aspekti

Dinara: Problemi pristupa povijesti planine

Autorov prilog pokušaj je istraživanja jednog aspekta povijesti planine

Prostor Triplex Confiniuma u svojoj jezgri sastavni je dio dinarskih planina, otvoren i prema Jadranskom moru, kao i prema Panonskoj nizini. U ovom prilogu riječ je upravo o toj jezgri i to u simboličkogeografskom smislu. Kako kartografski izvori ranoga novog vijeka posreduju suvremena iskustva i znanja o tom prostoru, kako ih interpretiraju i što sugeriraju onima koji te karte iz svakovrsne potrebe ili rasonode koriste? Rasprava o ekohistorijskim izvorima za povijest Triplex Confiniuma nužno se suočava i s takvim pitanjima, tim više što se od ranoga novog vijeka do kasnoga Dvadesetog stoljeća uveliko mijenja odnos spram tog prostora.

Ovako postavljeno istraživačko pitanje presudno je uvjetovala spoznaja da je sastavni dio prostorne jezgre Triplex Confiniuma planina Dinara, koja u posljednjem stoljeću i u fizičkoj geografiji i u antropogeografiji i u povijesti pučke kulture i u povijesti hrvatske i drugih južnoslavenskih nacionalnih ideologija ima mnogostruku simboličku konotiranost: dinarske planine, dinarske Alpe, dinarska rasa, dinarski mentalitet itd., - da spomenem samo nekoliko njih -, krajnje su sporni pojmovi, ali rasprava o njima, a to znači i povijesno iskustvo koje impliciraju, očito nije iscrpljena. Tako je tome u Dvadesetom stoljeću.

Ranonovovjekovna kartografija, onda kad već i počne imenovati planine, Dinaru skoro tri stoljeća pojmovno niti ne prepoznaje. Kada to i počne raditi, ponajviše krajem 17. i početkom 18. stoljeća, bit će to ponajprije jedan od vrhova i/ili planinskih pobrđa u lancu koji danas obično ima ime Dinara. Tek u kasnom 19. i početkom 20. stoljeća zbit će se značenjski pomak koji će otvoriti problematiku unutar koje danas prepoznamo smisao dinarskih atribucija. Ovako pojašnjeno pitanje na prvi pogled nije ekohistorijske naravi. Moja je pretpostavka da ipak jeste i to stoga što vrijedi ispitati da li je taj značenjski pomak na bilo koji način povezan s ranonovovjekovnim shvaćanjima toga istog prostora u različitim njegovim kontekstima, imajući na umu ponajprije njegovo dugo povijesno trajanje kao imperijalne tromede od 16. do 18. stoljeća.

¹ Jozefinskom izmjerom nisu bile obuhvaćene sve hrvatske zemlje. Nesnimljeni su ostali dijelovi mletačke Istre te cijela Dalmacija.

*Dinara u ranonovovjekovnoj literaturi:
Ardij u djelu „Ivan Lučić o kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske“*

Najstarija znanja o planinama antičke Dalmacije Lučić crpi iz Strabona, koji izrijeком spominje samo jednu: „Zatim planina kojoj je ime Ardij siječe sredinom Dalmacije tako da jedan njen dio gleda na more a drugi na suprotnu stranu.“² Ardij je jezično očigledno povezan s imenom ilirskog plemena Ardijejci, o kojima isti pisac izvješćuje: „Kasnija su pokoljenja Ardijejce nazvala Varalijama, no Rimljani su ih od mora odveli u kopno i prinudili ih da se bave poljodjelstvom. To je pak područje neplodno i krševito, te ne odgovara zemljoradnicima. Stoga taj narod samo što nije potpuno propao.“³ Nešto kasnije u tekstu Lučić će i sam tako protumačiti Strabona: „Valja shvatiti da se to odnosi na planinu nazvanu po Ardijejcima koja je nekoć bila susjedna Panoncima.“⁴ Inače, Ardij je dio planinskog lanca iznad obala Jadranskog i Jonskog mora, koji ima jedinstvena fizičkogeografska obilježja: „Područje smješteno iznad njega je brdovito, čitavo je hladno i snježno i ponajviše okrenuto k sjeveru tako da je loza rijetka i na povišenim i na ravnim položajima. To su brdske zaravni Panonaca, koje na jug dopiru sve do Dalmata i Ardijejca, prema sjeveru prestaju kod Istra, a prema istoku dodiruju Skordiske kod madeonskih i tračkih planina.“⁵ Vrijedi uočiti da Lučić ni na jednoj od svojih karata, koje tako upečatljivo predočuju planinski lanac koji primorska područja razdvaja od unutrašnjosti nigdje ne upisuje Ardij. Znajući što je Dalmacija i za Strabona i za Lučića, ostaje otvoreno pitanje što se sve ustvari podrazumijeva pod Ardijem. Nema spora da je današnja Dinara obuhvaćena tim pojmom, ali je otvoreno pitanje gdje su njegove granice, imajući na umu što je sve za Strabona i Lučića Dalmacija. U tome donekle može koristiti Lučićeva interpretacija Strabona: „Valja dakle zaključiti da su Dalmacije ili Dalmacija bile podijeljene na primorsku i kopnenu, s planinama Velikom i Malom Kapelom, Plješevicom i Dinarom po sredini.“⁶ Međutim, latinski izvornik sadržava sljedeću formulaciju: „Dalmatias ergo, sive Dalmatiam in maritimam, et mediterraneam divisam fuisse concludendum est, Montibus Albio, Beblio, et Ardio intermediis.“⁷ Dakle, u pitanju je današnje prevođenje pojma „Ardio“ pojmom „Dinara“, što u biti jest prihvatljivo, ali još uvijek nije odgovor na pitanje o tome što je sve ustvari Ardio za Strabona. U doba Carstva granica između Dalmacije i Makedonije je na rijeci Drimu, što bi značilo da bi Ardij prije mogao biti Dinarsko gorje nego Dinara sama.⁸ Pored toga, ostaje pitanje kada nestaje pojam „Ardij“, a nastaje „Dinara“.

Dinara kao predmet ekohistorijskog istraživanja

Ranonovovjekovne karte Dinaru nerijetko ni ne bilježe. S druge strane, izgleda da su rjeđi primjeri karata iz istog doba koje ne registriraju „Velebit“ i to redovito s više značenjskih i simboličkih implikacija, nerijetko i takvih koje danas pridajemo pojmu

² Lučić, 1986, 149.

³ Isto.

⁴ Nav. dj., 179, 181.

⁵ Nav. mj., 149, 151.

⁶ Nav. dj., 249.

⁷ Nav. dj., 248.

⁸ Nav. dj., 259.

Dinarske planine. Velebit je i prostor u kojem se sustječe različito antičko nazivlje, uključujući i pojam „Dalmacija“, nazivlje hrvatskih srednjovjekovnih župa, ali i ranonovovjekovna „Morlakija“, Primorska krajina (**Meergrenze**), a redovito ga pokriva i hrvatsko ime u različitim izvođenjima. Ništa od toga na prvi pogled se ne može kazati za Dinaru. Ipak, ispitat ćemo najprije nekoliko poznatih ranonovovjekovnih karata kao izvora za povijest Dinare, dakako, nastojeći ne previđati njezine kartografske kontekste.

Dinara na kartama 16. i 17. stoljeća

Karta 1.: Ioan. Sambucus (1572.)⁹ Od izvora rijeke Save u Kranjskoj prema Tršćanskom zaljevu s jedne strane te prema Kvarneru (**Quarnero, olim Flanaticus sinus**) s druge strane i dalje, prema jugoistoku, sve do utoka Zrmanje u Jadransko more, proteže se planinski lanac koji, s izuzetkom Istre, obalu oštro dijeli od kontinentalne unutrašnjosti. Sve su te planine istovremeno označene kao pošumljene. Na ušću Zrmanje planinski lanac mijenja svoj smjer, krećući se od jugoistoka prema sjeveroistoku, duž toka rijeke Une, čas s njezine desne, a čas s lijeve strane, sve do nadomak Save. Isti taj lanac u području Knina (**Trema**) susreće se sa još jednim, također iz pravca sjeverozapada, očito kapelsko-plješivičkim (plješevićkim, plišeivičkim, itd.), a u pravcu jugoistoka nastavlja iznova usporedno s morskom obalom, sve do ruba karte. Za razliku od šumovitih planina u pravcu sjeverozapad-jugoistok do ušća Zrmanje, planine dalje prema jugoistoku su gole. Nasuprot tome, one su naglašeno izdašne u vodotokovima u svojim podnožjima i podzemljima, naročito u kninskom području: sjeverno otječe Una, a južno Zrmanja, Krka, Cetina itd. K tome, upravo je u tom području planinski masiv prikazan kao najprohodniji, tako da se čini da se jedino s te strane ulazi s mora u unutrašnjost Bosne na široka vrata. Planine inače nemaju svojih imena jer su prikazane kao stilizirani, manje ili više visoki, manje ili više gusti brežuljci, tako da se ništa ne može reći o tome što je za sastavljača karte Dinara, ali je njezina simbolička geografija jasna. Ona nije prvenstveno simbol planinskog lanca koji oštro dijeli jadransko, sredozemno podneblje od unutrašnjosti, kao što je to Velebit, nego, nasuprot tome, simbol vodonosnog, prohodnog pobrđa od jadranske obale prema unutrašnjosti Hrvatske i Bosne. S druge strane je i kao takva središnja točka više planinskih lanaca, među kojima je ipak najprepoznatljiviji onaj duž jadranske obale sa sjeverozapada prema jugoistoku.

Karta 2.: Bussemacher (1592.)¹⁰ Odmah treba reći da je ova karta mnogo vrednija kao izvor za povijest kartografskih predstava naselja i mjesta te posebno rijeka nego kao izvor za povijest pobrđa i planinskih lanaca.

Neupisana, a označena Zrmanja, Mrežnica (**Mareschiutza flu**), Una (**Wanna fluui**), Vrbas (**Worwatz flu**), potom **Bossena flu**, **Milna fluui** i iznova u Dalmaciji Krka (**Cherca flu**) - sve te rijeke izviru unutar razmjerno malog kruga, kojeg sječe pravac određen mjestima **Xuonigrat-Dinario-Cetina**. Upravo je **Dinario** na sredokraći većine izvorišta rijeka, ali je smješten prije u podnožju obližnjeg pobrđa, nego što bi i sam bio u planini. Pitanje je, a što je uopće Dinario, koji se javlja i na drugim kartama tog doba? Dakle, suočeni smo s još jednim primjerom prepoznavanja ovog planinskog prostora ponajprije kao vodonosnog, s daljnjim podacima o razmjerno gustim ljudskim staništima.

⁹ Marković, 1993, 74-75.

¹⁰ Marković, 1993, 52-53.

Karta 3.: Du Val (1663.)¹¹ Politička podjela, osmanska osvajanja dijelova Dalmacije, Hrvatske i Slavonije simbolički su rijetko jasno iskazani (npr., **Eslavonie au Turc, Croatie au Turc, Dalmatie au Turc**), tako da je to karta koja vrlo lijepo prikazuje onu tromeđu koja je postojala do Bečkog rata, a čiji je epicentar bio u velebitskom podgorju, ovdje označenu kao **Morlaquie**. Nas najviše zanima to što su granice između Turske Dalmacije i Turske Hrvatske, kao i Turske Dalmacije i Bosne, dakle i dinarsko područje, prikazane kao neprekinuti planinski lanci. Gdje granice na ovoj karti nisu planinski lanci, to su onda redovito rijeke, tako da Du Vala možemo smatrati važnim autorom u istraživanju povijesti prirodnih granica. Na karti se vrlo sugestivno vidi kako se na području **Tina** (Knina) i **Dinario**, sjeveroistočno od Knina, u njegovoj neposrednoj blizini, sustječu i planinski lanci u smjeru sjeverozapad-jugoistok i u smjeru sjever-jug, kao i izvorišta više rijeka. Istovremeno je to područje tada tromeđa Turske Hrvatske i Turske Dalmacije s Bosnom. Dinare kao planine nema, ali je Dinario, kao i Tina, simbol političkih, riječnih i planinskih razgraničenja. Kada znamo kolika je težina Une i planinskog lanca u smjeru sjeverozapad-jugoistok od međunarodno utvrđenog **Triplex Confinium** 1699., onda nam se Du Val čini kao prorok, ali i kao autor koji prepoznaje višeznačnost dinarskog prostora u bilo kojem njegovu razgraničenju.

Karta 4.: Giacomo Cantelli da Vignolla (1690.)¹² Rekli bismo da je opsjednut planinskim reljefom istočne obale Jadranskog mora, ali i njezinim razvedenim otocima i vodotocima u unutrašnjosti. Njegova je Dalmacija prije svega zemlja u podnožju visokih planinskih lanaca, zemlja otvorena prema moru, a zatvorena prema kontinentu. Granica prema Bosni je visoki, neprekinuti planinski lanac **Monti della Bossina**, koji se prema jugu postupno spušta manjim pobrđima na morsku obalu. **Knin als Tina** je u središtu tog dijela prostora, gdje se iznova sustječu brojni riječni izvori. U podnožju Monti della Bossina, sjeveroistočno od **Stermiki** je točka koju možemo smatrati anticipacijom **Triplex Confiniuma**. Dinare, dakle, niti ovdje nema, ali je njezina priča povijesno definitivno otvorena u svojoj višeznačnosti.

Dinara poslije Karlovačkog mira

Prekretnica u kartografiranju prostora **Triplex Confiniuma** nastaje s Karlovačkim mirom 1699. godine, točnije s radom komisije zadužene utvrditi i označiti graničnu liniju. U kataloškoj studiji kolegice Mirele Slukan uvršteno je mnoštvo pojedinosti s tim u vezi. Kartografsko djelo **MAPPA GEOGRAPHICO LIMITANEA / IN QUA / IMPERIORUM CAESAREI ET OTTOMANNICI CONFINIA / IN ALMAE PACIS CARLOVITZENSIS CONGRESSU DECRETA / ET A DUOBUS UTIUSQUE IMPERI COMMISSARIS INSTITUTA SOLENNI EXPEDITIONE / PARTIM NATURALITER PER MONTES FLUMINA ET FLUVIOLOS PARTIM ARTIFICIALITER ERECTIS SUO LOCO TERRAE LAPIDUMVE CUMULIS / STABILITA ATQUE STATUTA / EXCEPTIS IIS QUE TRANSYLVANIAM VALACHIA ET MOLDAVIA DISTINGVUNT / IAM ANTEA NOTIS ET IN ANTIQUO SUO STATU PERMANENTIBUS / GENERALI DELINEATIONE EXHIBENTUR / IN SUBSEQUENTIUM SECTIONUM MAPPIS TOPOGRAPHICIS / QUIBUS HEIC LINEOLAE TRANSVERSALES INTERPOSITI NUMERI CORRESPONDENT MULTO SPECIALISSIME REPRESENTANDA** prijelom-

¹¹ Marković, 1993, 121.

¹² HDA, B IX a 497/1.

no je i u istraživanjima povijesti Dinare, a naročito list Sectio XXIV. PARS CONFINIUM / CISDANUBIALIUM ULTIMA / NIMIRUM USQVE AD / TRIPLEX CONFIN / IN CROATIA / ADJUNCTA SIMUL PARTE / CONFINIUM TURCICO-VENETOR. Scala unius Horae.¹³ Čitava ova serija karata, koja se u bečkom Ratnom arhivu čuva u dva primjerka s velikom razlikom u kvaliteti izradbe, pravi je kartografski dragulj po obilju i vrijednosti obavijesti pa to vrijedi i za dinarski prostor. Ovom je prilikom bitno naglasiti da je Dinara i na njoj jedan od vrhova kojima se razgraničuju osmanski i mletački posjedi, a tako će biti i u slučaju drugih kartografskih prikaza u 18. stoljeću.

Tek u drugoj polovici tog stoljeća, s kartografskom djelatnošću inženjerijskog kapetana Franje Zavorea, kartografiranje dalmatinske unutrašnjosti u biti doseže standarde uobičajene u prikazivanju primorskog njezina dijela. Tome je jedan od primjera i karta Topografia della Dalmazia Veneta / Per Pub/.../co commando in parte rectificata, e dedicata a Sua Ecc/ellen/za il Sig/no/r Girolamo Ascanio Giustinian K/.../r di San Marco, e Savio grande del Consiglio dal Capn. Ing/enieu/r Francesco Zavoreo.,¹⁴ koja je već i tada pa i kasnije, sve do kvalitativnih pomaka u kartografiranju referentna za sve druge prikaze, koji nastaju i na habsburškoj strani, izgleda čak i prije pada Mletačke Republike. Ta karta, kao i druga karta istog kartografa, ovaj put u habsburškom izvođenju, Topographische Carte von Dalmatien zum Theil rectificiert durch den venetianischen Ingenieur Hauptmann Zavoreo, (1:190.000)¹⁵ jasno predočuje što je Dinara stoljeće nakon potpisivanja Karlovačkog mira. Na ovoj je karti, inače, mnogo jasnije prikazano razgraničenje između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, koje uglavnom ide linijom vrhova uz iznimku „Thal Tischkovacz“ i „Stermicza“ pa se penje uz brijeg do ruševine „Schlos“, ide dalje na vrhove „Bossansky Hert“, „Lossevdol“, „Mo. Hercovacz“, „Verhia Do“, „Dinara“ spusta se u „Uniste“ te diže na „B. Gniat“, „Kovachevicha Gora“, „Bulina Bunava“, „Maglai“ itd., tj. ono dakle slijedi hrpte planinskog lanca.

Tome je primjer i karta PLAN VON DALMATIEN. Mastaab von 20 Italienischen Milien oder 5 teutschen Meilen oder 10,000 Klafter (1:190.000) Franz Bar. Portner Ingenieur Capitain fecit. (Kasnije je dopisano goticom: nach den Original des Hauptman C. Zavoreo ex. Venet. Officier, te istim rukopisom: v Martonitz Hauptman in k.k. Genie Corps).¹⁶ Karta ide do „Stagno“, a izvedena je u četiri dijela. Drugi dio sadržava i: Der neue acquisitions Antheil vermög Sistover Contract, što znači da je nastala između između 1791. i 1797.

Karta uključuje vrlo jasan prikaz „Alte türkische Grenze“, kao i nove te jezičak zemlje na „Cerni Potok“, koji razdvaja mletačku stranu od habsburške do „Triplex Confinium“, nedaleko „Ursprung der Zermagna“. Isto je tako toponimski vrlo lijep prikaz kraja u smjeru S-J od „Xegar“ do „Lago di Vrana“ i od „Ervaza“ do „Trau“. I ovdje je „B Dinara“ jedno brdo u nizu: „Cerova Glaviza“ kod Crnih Potoka ... „Bosabschert“ ... „B Herzovaz“ ... „Varhiadol“ ... „B Dinara“ ... „Fart Glavaz“ ... „B Ghnat“ ... u skupini „M Janczevo“, „Chiatorina“, „Covachevichia Gora“, „B Terstanovacz“, B Maglai“ „Vel. Vranovaz“, etc. Međutim i ovako „reducirana“ Dinara nužno izaziva pozornost. Na njezinim jugozapadnim, inače ogoljenim padinama, prema „Varhiadolu“ je šuma, kao i na južnijima te jugostočnima dvije, gdje je i „Fort Glavaz“ te selo „Glavaz“, koje je na putu, sjeverno prema „Onista“, odnosno, prema Bosni, a južno prema „Vrilo Cettina“, gdje je upravo

¹³ KA, KS, B IX c 634.

¹⁴ KA, KS, B IX a 453.

¹⁵ KA, KS, B IX a 452.

¹⁶ KA, KS, B IX a 453-1.

nevjerojatan broj crkava („Vrillo Cettina“, „Jerebice“, „Citluk“, „Cotlussa“, „Chievo“ itd.). Dalje, sve do područja „Covachevichia Gore“ nema šuma. Jugoistočno od Dinare izvire Krka iz dva izvora te s „Cascota Topolie“, pored sela „Capitulo“ s desne i jedne pritoke nešto niže s lijeve strane obilazi Knin, dijeleći ga od „B. Cavallo“, s crkvom u selu „Podcogn“. Dakle, ne samo da je na ovoj karti dinarsko područje označeno kao izvoriste Cetine i Krke, nego je i sociokulturni pejzaž, istaknut prije svega brojnim crkvama, prepoznatljiv u svome okolišu. (Inače, cijelu kartu valjalo bi najpažljivije usporediti sa Zavoreovom jer se mogu vidjeti improvizacije u kopiranju. Doduše, pitanje je da li je autor koristio i druge izvore različitih naravi!)

Naime, u istom je smislu zanimljiva i Topographische Carte von Dalmatien zum Theil rectificiert durch den venetianischen Ingenieur Hauptmann Zavoreo. Italienische Meilen, wofon 60 auf einen Grad. Deutsche Meilen wofon 15 auf einem Grad. (1:190.000).¹⁷ Na njoj je detaljno iskazano razgraničenje između Osmanskog Carstva i Mletačke Republike, koje uglavnom ide linijom vrhova uz iznimku „Thal Tischkovacz“ i „Stermicza“ pa se penje uz brijeg do ruševine „Schlos“, ide dalje na vrhove „Bossansky Hert“, „Lossevdol“, „Mo. Hercovacz“, „Verhia Do“, „Dinara“ spušta se u „Uniste“ te diže na „B. Gniat“, „Kovachevicha Gora“, „Bulina Bunava“, „Maglai“ itd., tj. ono dakle slijedi hrpte planinskog lanca. Za razliku od Portnera, Zavoreo je mnogo suzdržaniji prema Dinari.

Ni francuske vlasti u Dalmaciji, koje se, inače, silno zanimaju za sva pobrda na bosanskoj granici, kao i za prijelaze preko njih, ne pridaju bilo kakvo posebno kartografsko značenje Dinari. Tako čuvena CARTE MILITAIRE ET MARINE DE LA DALMATIE COMPRENANT LA DALMATIE EX-VENITIENNE ET LA REPUBLIQUE DE RAGUSE LES BOUCHES DE CATTARO ET LES ISLES ADJACENTES. RECONNAISSANCE MILITAIRE EXECUTEE EN 1806 PAR LES INGENIEURS GEOGRAPHES FRANCAIS ET ITALIENS. Tableau d'Assemblage de la Carte de la Dalmatie / A l'Echelle du 1/500000 du Terrain. Itineraire. Les Distances sont exprimees en Milles (1:80.000),¹⁸ koja se sastoji iz 45 karata, a uključuje i Boku, na sekciji 8. područje **Triplex Confinium** prikazuje i Dinaru. Vrlo lijepo se razaznaje, zbog plastičnosti prikaza reljefa, važnost Tromeđe sa strategijskog stajališta. S jedne strane, Zrmanja dijeli dva planinska masiva, velebitski i recimo, dinarski. Na njoj su selo „Zermagne“, nešto iznad rijeke, kao i „Zuonigrad“, a na samoj granici „Privie“. Do tog sela put iz pravca Gospića ide uglavnom usporedno sa Zrmanjom, a od tog sela se odvaja, idući preko „Pagine“, podnožjem „Debeloberdo M.“ na Knin. Od „Privie“ granica ide sjeveroistočno prema selu „Bender“ i „M. Kitta“, a odatle planinskim hrptom na „Vieux Triplex Confinium“ na „Cognska Glava M.“, odakle skreće prema sjeverozapadu na „Fondement d'Ancien Quartier de Cavallerie“ i dalje nastavlja prema „Cerova Glavizza“, dok je ispod nje „Sternizza“. I na ovoj je karti „Dinara“ samo jedan od vrhova u lancu koji čini granicu između Dalmacije i Bosne. Iz njezina masiva izvire i „Kerchich T.“ i Cetina („Vrillo“), iznad kojega je „Fort“, koji nadzire prijelaz prema Bosni. Zanimljivi su detalji: „Dragovich Couvent“ je u izduženu planinskom polukružnom „loncu“, u dubini kojeg teče potok, uvirući u Cetinu. Inače, na Cetini je plodna zemlja, na uzvisinama iznad nje su manje ili veće šumske površine i „krpe“ plodne zemlje, a nakon toga počinje planina. Na planinama ima također mjestično označenih „krpica“ plodne zemlje.

¹⁷ KA, KS, B IX a 452.

¹⁸ KA, KS, B IX a 454.

*Pomak prema narativnim izvorima: Dinara u
prosvjetiteljsko-ranoromantičarskoj inspiraciji (Alberto Fortis i Ivan Lovrić)*

Za Alberta Fortisa i Ivana Lovrića, pored svih međusobnih razlika, ljude prosvjetiteljske erudicije i ranoromantičarske inspiracije, Dinara je simbol tajni prirode, prepoznatljivih, a u korijenu nedohvatljivih, asocijacija koje daleko prelaze granice knjiškog u smislu znanstvenosti, postajući simbol posljednjeg ljudskog utočišta pred smrtnom opasnošću, ali istovremeno razlogom stalnom strahu od njezinih čudljivosti itd. itd.

Fortis, opsjednut potrebom prirodoslovca 18. stoljeća da sve objasni i razumije, na svojim dalmatinskim putovanjima posebnu pažnju ukazuje rijeci Krki pa je jednu od svojih rasprava, inače posvećenu profesoru prirodopisa na Sveučilištu u Padovi Antoniju Vallisnieri, i naslovljuje „O toku rijeke Krke ili Titiusa u starih pisaca“.¹⁹

„Jedna od rijeka što sam ih najrevnije slijedio jest Titius u starih pisaca, a danas je tamošnji narod zove Krka (Kerka ili Karka); ona je u rimsko doba, kako znate, bila granica koja je dijelila Liburniju od Dalmacije. Njezini su izvori obilježeni na kartama mnogo dublje nego što uistinu jesu. I najtočniji horografi Dalmacije pobrkali su korito Krke s jednim potokom što se s visoka u nju ruši i dovodi slučajne vode s osrednje protegnuta niza krševitih bregova, poznatog među stanovništvom pod imenom Hrsovac. Prijevoj Hrsovca spaja podnožje planine Dinare s podnožjem Gnjata i razdjeljuje polja što ih plače Cetina, a to je Tilurus u geografa, od prostranih dolina što ih natapa Titius. / Ovoj rijeci nisu potrebni pritoci da bi dostojanstveno tekla; lijepa je i oblikovana neposredno kraj spilje iz koje izbija.“²⁰ Opisujući dalje svoje nastojanje da zajedno sa svojim suputnikom Jacobom Herveyjem u ladvi (vrsti čuna izdubljena u deblu) što dublje prodre u unutrašnjost u unutrašnjost pećina iz koje s velikim obiljem vode izvire Krka, na kraju kaže: „Morali smo uzastopno uzmicati; ali u zaštićenoj ladvi jamačno bismo bili dalje prodrli i možda uzmgli prošetati po podzemnim riječnim obalama. Valja se sjetiti da topoljska brda pripadaju istom vapnenasto-mramornom lancu kao i jarebička iz kojih izlazi u suprotnom smjeru Cetina.“²¹

Dakle, inače skeptični Fortis, dakle, ne bi se čudio da Krka i Cetina izviru iz istih podzemnih dinarskih voda! To će ponoviti kada počne raspravljati o toku rijeke Cetine: „Obilje vode što istječe iz tih jezera i drugih, manje uglednih izvora, te tvori rijeku Cetinu, činjenica da ona sva izvire iz brda koje je mnogo manje od onih koja su obično izvorišta velikih rijeka, spomen na mramore pješčenjake koji pokrivaju vrhove ilirskih planina, navedoše nas na smionu tvrdnju da pravi izvori Cetine nisu ovi pokraj kojih smo bili nego da su oni samo ogranci neke podzemne rijeke kojoj su drevno korito u pradavnim stoljećima bile neprekidne visoravni što su nakon duga niza prelamanja postale vrhovi planina. Došavši neposredno nakon posjeta okolici Belluna, a posebno onim mjestima gdje nabori planina često prekidaju tokove rijeka, milord Harvey prepoznade očite tragove urušavanja na kosama Kozjaka, Gnjata i Dinare koji jasno pokazuju da je uzrok prekidu njihovih slojeva bio veliki iznenandni prolom, pa možda i niz proloma. Ova razumna i dobro potkrijepljena pretpostavka navela nas je da zađemo u spilje što vijugaju nutrinom brda između dvaju opisanih jezera.“²²

¹⁹ Fortis, 1984, 70-85.

²⁰ Fortis, 1984, 70.

²¹ Isto.

²² Fortis, 1984, 188-189.

Vrhunac takvog raspoloženja iskazuje i Fortisova geološka imaginacija, kojom Dinara, kao i joj susjedne planine, dobivaju svoje pradavno obličje: „Izašavši iz spilja veoma zadovoljan što sam u njih ušao, kako prvi, tako i drugi put, ne mogoh se suzdržati da ne bacim pogled na visoke planine što obrubljuju sadašnji tok Cetine, a njihove je vrhove bez sumnje presijecala neka rijeka u pradavnim stoljećima i to po svojoj vjerojatnosti ova ista što dijelom ispod zemlje, a dijelom na otvorenu teče novim putem prema moru ostavljajući zauvijek napuštena prostrana ležišta nataložena kamenja među kojim je u slobodnom lutanju probijala svoja privremena korita nošena hirom vremena koja su toliko daleko iza nas.“²³ U takvim trenucima između prosvjetiteljskog racionalizma i pučke priče jedva da ima ikakve razlike. Ivan Lovrić, Fortisov kritičar, koji je u knjizi istovremeno pun blagonaklonih sudova o svojim zemljacima, Morlacima, tim „dobrim divljacima“ te njihovim praznovjericama i neznanjima, odjednom priču straca-Morlaka doživljava kao argument za Fortisovu maštovitu geološku hipotezu, koju očigledno doživljava kao svoju vlastitu: „Pripovijedao mi je neki starac iz sela Jarebice, da su neki njegovi dokoni prijatelji u zoru duga ljetnoga dana uvrtjeli sebi u glavu, da će lutati po svim dijelovima spilje i da su istom podveče izašli iz nje. Oni su pričali, kako me je uvjeravao starac, da su prešli podzemnu rijeku kao preko nekakva mosta i da su putem naišli na dva vrlo velika okrugla jezera, i tvrdili su, da su stigli sve do rijeke ili potoka Krčića, koji izvire mnogo milja iznad Krke, s kojim se sjedinjuje poslije vodopada kod Topolja.“²⁴

*Pomak prema narativnim izvorima: Dinara u
prosvjetiteljsko-ranoromantičarskoj inspiraciji (Luj Matutinović)*

Za razliku od Fortisa i Lovrića, Makaranin Luj Matutinović (1765-1844.), kao major u francuskoj službi, u svom *Essai Historique, Geographique Politique Civil et Militaire sur Les Provinces Illyriennes ...*²⁵, inače, napisanu znatnim dijelom u Parizu, ljeta 1811. godine i posvećenu Napoleonu I., umjesto jedne planine vidi čitav planinski lanac, njegova geološka obilježja, socioekonomske i posebno strategijske vidove:

„Une chaîne de Montagnes qui tirent Leur origine des Alpes Bebbiér ou des Monts Vellebick et prennent une Sorte de direction du Nord au Midi, Sépare la Dalmatie de la Croatie, et S'étend Jusqu'à Knin : Là S'élèvent les Montagnes de Kersovaz, Dinara, Ghignak et Prologh. elle S'étendent le long des territoires de Knin et Sign, et se prolongent Jusqu'à Erxano, pas des Imoski. s'abaissant ensuite sur les confins de La Bosnie et de L'erzegovine, elles Se replient Sur L'albanie Turquie, Le territoire de Raguse et de la Dalmatie jusqu'à la Narenta, et Vont se terminer en Thessalie et en Livadie.

Cette chaîne de montagnes, en tant qu'elle est limitrophe des pays autrichiens et des provinces Turques de la Bosnie et de L'erzegovine, a une étendue de 260 mille d'Italie. On peut évaluer à 160 milles la ligne des montagnes qui depuis la ligne Orientale de la Dalmatie S'étendent Jusqu'à L'albanie. ainsi les montagnes qui Servent de limites à la Dalmatie ont un peu plus de 400 Mille de Longueur (à peu près 140 lieues de France) Sans ces montagnes le climat de la Dalmatie Serait encore plus doux, mais le Vent du Nord passant au dessus de leurs sommets couverts de neige, y porte un froid Vif.“ (99)

²³ Fortis, 1984, 192.

²⁴ Lovrić, 1948, 18.

²⁵ KA, KS, K VII i 26.

Dakle, Dinara je za Matutinovića planina (montagne), ali ne u današnjem smislu, već kao masiv s istoimenim vrhom. U usporedbi s drugim piscima, svojim neposrednim prethodnicima, Matutinović je lišen bilo kakve prosvjetiteljske sentimentalnosti. Iako u podnožjima planina ima plodnog tla, - ustvrdit će - ono je upravo zbog podvodnosti razlogom čestim poplavama, ali i ljudski pogubnim učincima močvarnog krajolika:

„7°. Il est reconnu que dans les pas de Montagnes; ce Sont les Vallées qu'on cultive, puisque c'est là que se trouvent les terrains les plus fertiles; Il est certain aussi que les terres y Sont plus Sujéttes que les autres aux inondations causées par les rivières. C'est ce qui arrive en Dalmatie; une belle partie, (120) La meilleure même de la Vallée de Kerka près de Knin, un partie de celle de la Cettina près de Sign et presque toute la Vallée de la basse Narenta près D'opus, Sont exposées à ces dégats aquatiques. il en résulte une agglomération croupissante qui remplit Souvent l'air d'exhalaisons mortifères.“ (121) U njega se u kontrapunktu „duhu vremena“, javlja jedna druga, opora zbilja Podinarja, koja svojim ugo'ajem nije daleko od Strabonove priče o Ardiječima koji izumiru potisnuti s mora u te iste krajolike.

Antropogeografsko otkriće Dinare kao ekosistema i Braudelova „paradigma“

Rani novi vijek je više svojim iskustvom i njegovim literarnim artikulacijama, dijelom nastalima i u komunikaciji s antičkom baštinom, očigledno svjesniji Dinare kao ekosistema nego što je to na prvi pogled vidljivo na suvremenim kartama. Međutim, čitanje ranonovovjekovnih karata u literarnokulturnim kontekstima otkriva i njih kao nezaobilazne izvore i za povijest Dinare i kao planinskog vrha i kao planine i kao planinskog gorja te, na kraju, kao ekosistema, koji konačno, krajem 19. i početkom 20. stoljeća, otkriva srednjoevropska antropogeografija, čiji je najpoznatiji zastupnik nesumnjivo Jovan Cvijić: „Dinarski se karst deli na oblast Planine, na Primorje (jadranska obala) i Zagoru, koja je umetnuta između ove dve. Oblast Planine (po narodnoj terminologiji Površ ili Brda) obuhvata najviše dinarske površi, između uzdužne linije koja na Istoku graniči dinarsku oblast i planinskih primorskih grebena koji u glavnome čine granicu između Dalmacije i Bosne; ovde se mogu uvrstiti i karsni grebeni Čičarija na severnom delu Istre. Sastavljena je od niza površi, koje se jedna iznad druge izdižu počevši od 850 pa do 2000 m. visine.“²⁶

Ili: „Planine su, dakle, osim najviših vrhova, zelena zona dinarske oblasti, protivno ogoličenoj zoni Zagore i Humine, stenovitoj i sprljevoj, i protivno dalmatinskom primorju. Planine su pokrivene prostranim listopadnim šumama i omarima od četinara, naročito do visine oko 1600-1700 m. Kranjski karst je jedna od najšumovitijih oblasti. Iznad gore pomenutih šuma prostiru se pašnjaci i alpske livade, po kojima su katuni, koji se u glavnom nalaze na gornjoj granici šuma. Oko katuna se vide mala ražana polja, zatim njive sa eljdom i krompirom, katkad i mali vrtovi. Pravih njiva sa cereelijama ima na dnu polja i uvala; u Crnoj Gori pa i u Hercegovini dno svake vrtače je gotovo uvek obrađeno. Ali zemljradnički proizvodi nisu dovoljni da ishrane dinarsko stanovništvo. Ono prodaje stoku i stočne proizvode da bi kupilo žito, naročito kukuruz, i to poglavito u Metohiji, moravskim i panonskim oblastima. Zato se u jesen sreću dugi karavani konja na putevima koji se penju iz ovih oblasti prema dinarskoj, i nose u velikim vrećama kukuruz i pšenicu.“²⁷ Ovom prilikom ne zanimaju nas „etnokarakterološke“, „rasne“ implikacije

²⁶ Cvijić, 1987, 78.

²⁷ Cvijić, 1987, 79.

Cvijićevih istraživanja, kojima je velik dio njegovih, nesumnjivo vrlo kreativnih spoznaja, upravo tragično instrumentaliziran u političkoideološki smislu, dakako, ne samo s njegovim doprinosima. (Uostalom, ispod Dinare je rođen i Ivan Meštrović, čiji je doprinos mistifikacijama na teme „dinarske rase“ u svakom slučaju usporedljiv sa Cvijićevevim.) Više nas zanima tema sredozemne planine kao ekosistema na sredozemno-kontinentalnim razmeđuima.

S temom sredozemnih planina povijest Sredozemlja u sada već klasičnom Braudelovu djelu o Sredozemlju i sredozemnom svijetu u doba Filipa II. izvršena je jedna od najvećih „revolucija“ u modernoj historiografiji. Jedno je od njegovih poglavlja naslovljeno „najprije dolaze planine“ (Mountains come first): “All around the sea the mountains are present, except at a few points of trifling significance - ... (...) / Let it be said that these are high, wide, never-ending mountains: the Alps, the Pyrenees, the Apennines, the Dinaric Alps, the Caucasus, the Anatolian mountains, the mountains of Lebanon, the Atlas, and the Spanish Cordillera. / So the Mediterranean means more than landscapes of vines and olive trees and urbanized villages; these are merely the fringe. Close by, looming above them, are the dense highlands, the mountain world with its fastness, its isolated houses and hamlets, its vertical norths. Here we are far from the Mediterranean where orange trees blossom.”²⁸ Što su, ustvari, sredozemne planine u novovjekovnoj perspektivi također je predmet minucioznih Braudelovih istraživanja, izvedenih dosljedno na ekohistorijski način: “The same kind of hillside landscape overlooks the Adriatic, along the edge of the Dinaric Alps, from around Istria up to Ragusa or Antivari. A narrow garland of Mediterranean life borders the mountains almost as far as the coast, running inland with the contours of the land, reaching as far as Postojna by the Carniola gate, as far as Livno by the Prolog col, or to Mostar in Herzegovina by the fever-ridden valley of the Narenta. In spite of these incursions, this is basically a ribbon phenomenon, quite unlike the vast expanse of Zagora, the Karst highland, which is as wide at the latitude of Ragusa as the Alps on a level with Munich, blocking the way to the Balkans. / It is difficult to imagine a more striking contrast. (...) One could hardly imagine a region more primitive, more patriarchal and, whatever the charms of civilization, in fact more backward. In the sixteenth century this was a combat region, a frontier zone facing the Turks. The Zagorci were born soldiers, bandits or outlaws, hajduk or uskoc, žnimble as deer’, their courage was legendary. (...)”²⁹ Na kraju, moguće je ustvrditi da su ranonovovjekovna kartografija, zajedno s ranonovovjekovnom literarnom kulturom, ali i oralnom, „prepoznali“ Dinaru kao ekosistem i kao sociokulturni ambijent s razmeđa prirodnih krajolika, društava i kultura u dugom povijesnom trajanju. Sve nedoumice s njezinim imenom u vezi svjedoče prije svega o različitostima percepcija njezinih mnogostrukosti, a te su nedoumice, izgleda, najjasnije iskazane na ranonovovjekovnim kartama. Tim je veća njihova izvorna spoznajna vrijednost.

Umjesto zaključka

Povijest Tromeđe nerazlučiva je od povijesti Dinare i Podinarja te je tim važnije istraživati kako ga se kartografski identificira i vrednuje u ranonovovjekovnoj kartografiji. Imajući na umu da je novovjekovna kartografija, s kulturološkog stajališta, sastavni dio literarne kulture svog doba, kartografske obavijesti o Dinari i Podinarju očigledno je nemoguće interpretirati neovisno o tom literarnokulturnom kontekstu. Taj kontekst omogućuje slojevitije „čitanje“ kartografskih obavijesti i otkriva Dinaru i Podinarje kao jedno od čvorišta Tromeđe u ekohistorijskom, ali i sociokulturnom smislu.

Arhivska građa:

1. Kriegsarchiv, Karten- und Plansammlung (u tekstu: KA, KS)
2. Hrvatski državni arhiv, Kartografska zbirka (u tekstu: HDA, KZ)

Literatura:

1. Braudel, Fernand. *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*. Harper-Collins, 1992.
2. Cvijić, Jovan. *Balkansko poluostrvo*. Beograd, 1987.
3. Fortis, Alberto. *Put po Dalmaciji*. Zagreb, 1984.
4. Lovrić, Ivan. *Bilješke o „Putu po Dalmaciji“ opata Alberta Fortisa*. Zagreb, 1948.
5. Lučić, Ivan. *O kraljevstvu Dalmacije i Hrvatske*. Zagreb, 1986.
6. Marković, Mirko. *Descriptio Croatiae*. Zagreb, 1993.
7. Rogić, Veljko. *Regionalna geografija Jugoslavije*. Knjiga 2. Zagreb, 1982.

Summary

**Dinara as an Eco-historical Problem –
Early-modern Cartographic Problem**

Cartographic Aspects

History of the Triple Border region is inseparable from history of the mount Dinara and its closest environment. The objective of this article has been to investigate how Dinara was presented by early modern cartographers of different backgrounds, as well as perceived in narrative sources of the same period. Since maps of that period are both symbolic presentation and text, and at the same time by their origin often interrelated with some text (memoirs, travelogues, scholarly investigation, etc.), the appropriate attention has been paid to Dinara in literary context. The author suggests that in a long-term historical perspective Dinara and its closest environments have been recognised as a complex border region in eco- and socio-cultural terms.

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RAD OVI

32-33

ZAGREB 1999.-2000.

Izdavač
Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu

Za izdavača
Neven Budak

Redakcija
Branka Boban
Neven Budak
Mirjana Gross
Franko Mirošević
Iskra Iveljić
Nikša Stančić
Božena Vranješ-Šoljan

Urednički kolegij
Ivo Goldstein
Marijan Maticka
Mario Strecha

Izvršni urednik
Mario Strecha

Adresa uredništva

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb, Ivana Lučića 3
tel. 385 1/ 6120 150, 6120 158, fax. 385 1/ 6156 879

Časopis izlazi jednom godišnje. Izdavanje časopisa sufinancira
Ministarstvo znanosti i tehnologije Republike Hrvatske.

Rješenjem Republičkog komiteta za prosvjetu, kulturu, fizičku i tehničku kulturu SR Hrvatske
br. 6859/1 od 5. X.1982. časopis »Radovi« oslobođen je plaćanja poreza na promet proizvoda.

Časopis je registriran u Ministarstvu znanosti i tehnologije
Republike Hrvatske pod brojem UP-547/2-84-1984.

Naslovna stranica

Iva Makvić

Prijevod sažetaka

Marina Denona-Krsnik (njemački)

Ivo Goldstein (engleski)

Tisak

KRATIS, Vrapčanska 15, Zagreb

Tiskanje završeno u srpnju 2001. godine

Naklada

300 primjeraka

CIP - Katalogizacija u publikaciji
Nacionalna i sveučilišna biblioteka, Zagreb

UDK 949.75

RADOVI 32-33

/ [uređivački odbor Ivo Goldstein... et al.]. - Zagreb

: Zavod za hrvatsku povijest Filozofskog fakulteta,
1999.-2000. – 520 str. ; 24 cm

– Summaries.

ISBN 0353-295X